

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

КАФЕДРА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ПИТАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Збірник наукових праць

Том 20

*До 100-річчя Буковинського народного віча
3 листопада 1918 року*

ЧЕРНІВЦІ
2018

**Друкується за ухвалою вченої ради
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича**

Збірник наукових праць зареєстровано як фахове видання (історія) відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 16.05.2016 р., № 515 (Див.: Освіта України. Спецвипуск газети. – 6 (42). – Червень. – 2016. – С. 9. – Позиція 88).

Рецензенти: д.і.н., проф. Алексієвець М.М.,
д.і.н., проф. Марчук В.В.,
д.і.н., проф. Юрій М.Ф.

Редколегія: д.і.н., проф. Баженов Л.В.,
д.і.н., проф. Ботушанський В.М. (науковий редактор),
д.і.н., проф. Гальчак Б. (Польща),
д.і.н., проф. Даниленко В.М.,
д.і.н., проф. Добржанський. О.В. (заступник наукового редактора),
к.і.н., асист. Дробіна Л.М. (секретар),
д.і.н., проф. Макар Ю.І.,
д.і.н., проф. Марусик Т.В.,
д.і.н., проф. Пурич С.В. (Румунія),
д.і.н., проф. Фісанов В.П.,
д.і.н., проф. Чучко М.К.

Питання історії України. Збірник наукових праць кафедри історії України ПЗ5 Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. До 100-річчя Буковинського народного віча 3 листопада 1918 року. – Чернівці: ЧНУ, 2018. – Т. 20. – 112 с.

Issues of the History of Ukraine. Collection of Scholarly Articles, Department of History of Ukraine of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. On occasion of the Bukovyna People's Assembly centennial anniversary on November 3, 1918. – Chernivtsi: ChNU. 2018. – Vol. 20. – 112 p.

У пропонованому збірнику наукових праць висвітлюються різні аспекти української історії: Української революції 1917-1921 рр., становлення профспілок в УСРР у 20-30-ті роки ХХ ст., опору ОУН і УПА радянській західних областей УРСР, розвитку середньої і вищої освіти в Україні в сучасних умовах, ментальності українського народу. Ряд статей присвячено історичному минулому Буковини і Північної Бессарабії, зокрема 100-річчю Буковинського віча, публікуються документи.

The proposed collection of scientific works covers various aspects of Ukrainian history: the Ukrainian Revolution of 1917-1921, the formation of trade unions in the Ukrainian SSR in the 1920-1930s, the resistance of the OUN and UPA to the Sovietization of the western regions of the Ukrainian SSR, the development of secondary and higher education in Ukraine in modern conditions, the mentality of the Ukrainian people. A number of articles are dedicated to the historical past of Bukovyna and Northern Besarabiya, in particular, the 100th anniversary of the Bukovynian Viche, some documents are published.

*Зважаючи на свободу наукової думки, редколегія бере до друку й статті тих авторів,
погляди яких не в усьому поділяє.*

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

1. Ганна Скорейко, Богдан Бейсюк (Чернівці) Галицький намісник Агенор Голуховський та австрійсько-польсько-український «трикутник» (1848-1856 рр.)	7
2. Микола Гуйванюк (Чернівці) Виховні засади січового руху Галичини й Буковини (кінець XIX – початок XX ст.)	14
3. Галина Яценюк, Фадей Яценюк (Чернівці) Особливості утворення органів державного управління в роки Української революції (1917–1918 рр.)	19
4. Лілія Дробіна (Чернівці) Проблеми становлення радянських профспілок УСРР в 20–30-х рр. XX ст.	24
5. Наталія Уманців, Андрій Королько Форми і методи боротьби ОУН (б) та УПА проти радянської влади в 1944–1957 рр. (на прикладі Станіславської області)	29
6. Михайло Юрій (Чернівці) Архетипічні особливості в історії ментальності.....	36

ІСТОРІЯ БУКОВИНИ ТА ПІВНІЧНОЇ БЕССАРАБІЇ (ХОТИНЩИНИ)

1. Василь Ботушанський (Чернівці) До питання про державотворчі орієнтації українців Буковини восени 1918 р. (до 100-річчя Буковинського народного віча 3 листопада 1918 року)	43
2. Катерина Валявська (Чернівці) Австрійські чиновники на периферії у кризовий час: 1918 р. у герцогстві Буковина	56
3. Василь Ботушанський, Олег Ботушанський (Чернівці) Українська шляхта Буковини та її участь у національному русі в краї (кінець XIX – початок XX ст.)	60
4. Оксана Яремко (Чернівці) Українські політичні організації та партії Буковини в Королівстві Румунія	64
5. Іван Фостій (Чернівці) З історії створення серіалу книг, присвячених жертвам війни, голодомору і репресій на Буковині.....	70

ІСТОРІЯ У СУЧАСНІЙ ШКОЛІ: ПОГЛЯДИ НАУКОВЦІВ ТА ПРАКТИКІВ

1. Світлана Герегова, Петро Старовойт (Чернівці) Деякі аспекти формування гуманістичного світогляду учнів в умовах нової української школи	78
2. Наталія Громей (Чернівці) Питання розвитку вищої освіти в Україні в сучасній українській історіографії (1991-2010 рр.).....	83

3. Сергій Добржанський (Чернівці)	
Методичні особливості викладання курсу «Історія суспільно-політичної думки в Україні»	89
4. Андрій Королько (Івано-Франківськ)	
Історико-красознавча робота у вищій школі як складова частина популяризації вивчення історії м. Івано-Франківська	92

ДОКУМЕНТИ

1. Тарас Ковалець (Чернівці)	
Повстання війська Запорозького 1625 року у світлі невідомих документів Замойських: публікація джерел	96

ІНФОРМАЦІЯ ПРО НАУКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Інформація про наукову діяльність кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича у 2017 р.	105
--	-----

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

1. Гуйванок Микола (Чернівці)	
Міжнародна наукова конференція «Буковинське народне віче: сто років від ідеї до реалізації»	108

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	110
------------------------------------	-----

ДОКУМЕНТИ

УДК: 94 (477) «15/16»

Тарас КОВАЛЕЦЬ
(Чернівці)

ПОВСТАННЯ ВІЙСЬКА ЗАПОРІЗЬКОГО 1625 РОКУ У СВІТЛІ НЕВІДОМИХ ДОКУМЕНТІВ ЗАМОЙСЬКИХ: ПУБЛІКАЦІЯ ДЖЕРЕЛ

Метою статті є аналіз та першопублікація з українським перекладом і науковими коментарями цінних маловідомих джерел, які стосуються повстання Війська Запорозького 1625 р. та походять із корпусу документів князів Замойських – трьох листів учасника осінньої кампанії Яна Шьвежинського (Jan Świerzyński), поручника гусарської хоругви Томаша Замойського, а також особових реєстрів окремих приватних підрозділів Замойських, які взяли участь у поході коронного війська на українське Подніпров'я.

Ключові слова: повстання Війська Запорозького 1625 р., історичні джерела, Річ Посполита, Ян Шьвежинський, Томаш Замойський, Військо Запорозьке, публікація джерел.

Taras KOVALETS
(Chernivtsi)

THE UPRISING OF ZAPOROZHIAN HOST IN 1625TH IN THE LIGHT OF UNKNOWN ZAMOYSCY'S DOCUMENTS. THE PUBLISHING OF SOURCES

The Cossack uprising under the leadership of Mar-ko Zhmaylo was the first of a number of powerful rebellions of the Zaporozhian Host in the first half of the 17th c. against the power of the Commonwealth, which witnessed the growth of the Ukrainian Cossacks as military and political force. This uprising has already been quite thoroughly elucidated in the writings of the representatives of Ukrainian, Polish and Russian historiographies. There is also a large number of archaeographic publications in which sources of various types, diaries, correspondence, acts and narrative documents, related to the Cossack uprising have been published. Yet many of its episodes have not been studied enough.

During a heuristic search in Polish archives, we discovered the unknown sources from the history of this uprising. These are the three letters that came out of the surroundings of the Kyiv voivode, the Polish magnate Tomasz Zamoyski, as well as the certain registers of his private troops that took part in the autumn campaign in the Dnieper Ukraine. Therefore, the purpose of this article is commented first publication of these documents in the original language and translated into Ukrainian.

All three letters published in the appendixes to our article came from Jan Świerzyński, a hussar porucznik

(lieutenant) of the Kyiv governor, and were written on the 9th, 12th and 13th of October. The very authorship of the letters is rather unexpected, since it turns out that this officer was not then with his patron and employer, who actually moved on to connect with the main forces of the Polish army, but was on the side of the polny (field) crown hetman Stanisław Koniecpolski, commander of crown troops and head of this campaign and moved on the territory controlled by the Zaporozhian Host. Based on the contemporary practice of collecting military units in the Polish-Lithuanian Commonwealth, there are reasons to suppose that there was also Świerzyński's hussar chorągiew (banner) in the Koniecpolski camp.

What is known about this nobleman? In January 1612th he was in Moscow occupied by forces of the Commonwealth, where he was mentioned as a deputy of the soldiers confederation. Świerzyński also took part in Khotyn campaigns of 1621st, in the status of captain of the T. Zamoyski's hussar banner he took an active part in the single combats with Turks, and in 1624th in the repulse of the Tatar attack on Ukraine.

The Cossack uprising of 1625th became like a some kind of «star-time» for the lieutenant, during which he managed to show himself again: in the first phase of the battle over Lake Kurukov on October 31st, when T. Zamoyski during a failed attack was loaded with a horse in a swamp, Świerzyński by himself rushed to him for rescue, the rebels killed a horse under an officer and almost captured him, ut Cossacks' attention was distracted and the Kyiv voivode was escaped.

After the autumn campaign in Ukraine, the lieutenant did not rest for a long time, already next year his banner from 150 hussars was in crown army under the Glyniany, and later he was noticed in the battlefields of the Polish-Swedish war. Świerzyński's life ended in April 1628th in a rather unexpected circumstances, when he having accompanied the Kyiv governor from Warsaw to Zamość, suddenly fell ill and died.

In his first letter of October 9th (Doc. No. 1 of the Annexes), Świerzyński informed Zamoyski about the advancement of the crown troops towards the Cossacks. That letter was written at dawn near the village Syniavka over river Ros. The lieutenant informed his patron that the crown command intended to pass this day 2 miles. Another important matter that the nobleman wanted to report to Zamoyski was the question of the possible participation of Tatars in a campaign on the side of the Zaporozhian Host. The head of the garrison of the city of Soroka arrived from Moldova to field crown hetman S. Koniecpolski and allegedly assured the Polish commander, that «Tatar are not here, and was a peace from their side», besides that one of the border beylerbeys, the governors of the province of the Shining Porta, Mehmed

Diyak Pasha hold his army ready and «acclaimed to be a heartfelt friend» to Koniecpolski.

As for the Cossacks, the lieutenant noticed the uncertainty in their ranks («the Cossacks, those are different, and their plans are various», especially the officers were hesitant), gave valuable information about the number of already collected troops («in Kaniv there are 15 thousand of them»). The letter contains a unique mention that the command of the crown troops already knew about the Cossacks intentions to retreat downstream of the Dnieper and delay the time, as well as the fact that hetman Marko Zhmaylo was still in Zaporozhia. Świerzyński complained that he often wrote letters, however, it seems that they did not reach Zamoyski.

From the next letter by the hussar's lieutenant (Doc. No. 2), written before noon on October 12th half a mile from Kaniv, it is already mentioned exclusively about the Cossacks. The envoys from them were «in the past position» of the Polish troops a day earlier. This testifies to the slow advance of the crown troops on October 12th and confirms the determination of S. Koniecpolski to demonstrate the power to impose negotiations on the Cossacks. The Cossack envoys «should have been again an hour after dawn, but have not arrived yet».

This style of action did not really appeal to the Polish commander, who, according to Świerzyński, sought, «that these cases should not be delayed by gentlemen Cossacks and we did not take time». The lieutenant remarked: «they are here in Kaniv in a considerable bunch», in which were almost all the officers. Already traditionally the correspondent complained about the lack of answers to his letters («which I write almost every day») and noticed that S. Koniecpolski and Y. Sobieski are more likely to provide more detailed information to Zamoyski.

For writing the first letter, the lieutenant probably used the external help, since this letter is written in a different handwriting, the second and third he seems to have written himself, and if, while sending a letter to his patron, he was still trying to do it calligraphically, then the third letter of Świerzyński, sent from Kaniv on October 13th, through the hasty manner of writing is quite difficult to read and understand (Doc. No. 3 of the Annexes). This time, it's the recipient was the great crown guardsman Stefan Chmielecki.

From the message it becomes clear that the addressee was with T. Zamoyski and had to come from day to day to Kaniv. In this letter we find the unique testimonies about the mood in the Polish camp: the soldiers there were already set to «hibernate», to winter, that is, to settle on winter apartments, so they had to settle as quickly as possible with Cossacks. According to the officer, messages «from the fields» and spies, which, probably, were among the Cossacks, to S. Koniecpolski didn't come, nor there was any «reliable message» from the Crimea. Also is the manner of appeal of Świerzyński to Chmielecki is quite interesting, the lieutenant calls the guardsman as «lord and brother», demonstrating this equality between them.

The last published document is the register of a separate detachment from the private troops of T. Zamoyski, which was under the command of S. Chmielecki (Doc. No. 4 of the Annexes). According to the date, October 13th, this register was drawn up during the advance of the detachment on the Dnieper Ukraine, the day before the connection with the main troops on the river Moshna. The structure of this detachment included the Kyiv-based voivode of the nobility from its possessions, towns Krasne, Shargorod, Roguzh'ne, Chernivtsi (on Podolia), Yangorod, Busha, Tomashpol, Ternopil, villages Ivanovytsi, Cheremoshna, Rakhonovtsi, and also from Volhynia, together 260 horsemen, companions («to-warzysze») and servants.

Thus, newly-discovered sources provide an opportunity to investigate the initial stage of the armed action of the Zaporozhian Army in 1625th from the point of view of the officer of the Polish army, the direct witness and participant of the campaign. These testimonies contain a lot of new and valuable facts concerning the gathering and movement of crown and rebel troops on the Dnieper Ukraine, negotiations between the parties, the Tatar issue, which was at the time especially relevant, as well as the moods in the rivals camps.

Key words: *the Zaporozhian Host uprising in 1625th, the historical records, The Commonwealth of Poland and Lithuania, Jan Świerzyński, Tomasz Zamoyski, Zaporozhian Host, the publishing of sources.*

Козацьке повстання під проводом Марка Жмайла стало першим із цілого ряду потужних виступів Війська Запорозького першої половини XVII ст. проти влади Речі Посполитої, котрі засвідчили зростання українського козацтва як військової та політичної сили. Це повстання вже доволі ґрунтовно висвітлено у працях представників історіографії української (Ф. Николайчика, С. Рудницького, М. Грушевського), польської (Р. Колоджея, В. Серчика) та російської (Б. Флорі). Існує також значна кількість археографічних публікацій, у яких побачили світ джерела різного типу – діаріуші, кореспонденція, актові та нарративні записи, котрі стосуються козацького виступу. Все ж чимало його епізодів вивчені недостатньо – передусім настрої козацтва восени 1625 р., склад і чисельність їх підрозділів, стосунки запорожців і татар, не до кінця досліджено також склад війська коронного, зокрема тих загонів українних магнатів, котрі прибули на допомогу основним силам. Виправити це може введення до історіографічного обігу нових джерел.

Під час евристичного пошуку в польських архівосховищах нами було виявлено чергові невідомі джерельні матеріали з історії цього повстання. Це три листи, які вийшли з оточення київського воєводи, польського магната Томаша Замойського (Tomasz Zamoyski), а також окремі реєстри його приватного війська, що взяло участь в осінній кампанії на Подніпров'ї. Отож, метою пропонованої статті є коментована першопублікація цих документів мовою оригіналу та із перекладом на українську.

Вказані знахідки можуть стати вагомим доповненням до вже існуючого корпусу джерел із оточення Замоїських, котрий складається з діаріуша вірогідного авторства Хенрика Унгера (Henryk Ungier), підскарбія київського воєводи (виданого Р. Колоджем)¹, нарративних записів про перебіг повстання Станіслава Журковського (Stanisław Żurkowski)², фрагментів кореспонденції Т. Замоїського і його клієнта, великого стражника коронного Стефана Хмелецького (Stefan Chmielecki).

Усі три публіковані в додатках до нашої статті листи походять від Яна Шьвежинського (Jan Świerzyński), гусарського поручника київського воєводи, і були написані 9-го, 12-го і 13-го жовтня. Саме авторство листів є доволі несподіваним, оскільки виявляється, що цей офіцер тоді не перебував біля свого патрона і працедавця, котрий власне просувався на з'єднання з основними силами польського коронного Станіслава Конєцпольського (Stanisław Kopieński), командувача коронного війська і керівника його походу на території, підконтрольній Війську Запорозькому. Виходячи із тогочасної практики збору військових підрозділів у Речі Посполитій, існують вагомі підстави припускати, що зі Шьвежинським у таборі Конєцпольського була також його гусарська хоругва.

Що ж відомо про цього шляхтича? У січні 1612 р. він перебував у зайнятій військами Речі Посполитої Москві, де згадується як депутат жовнірської конфедерації³. Не минула Шьвежинського і Хотинська кампанія 1621 р. – у статусі ротмістра гусарської хоругви Т. Замоїського він узяв активну участь у герцях із турками⁴, а 1624 р. – у відбитті татарського нападу на Україну. Козацьке повстання 1625 р. стало для поручника своєрідним «зірковим часом», під час якого він зумів укотре відзначитися: у першій фазі бою над Куруковим озером 31 жовтня, коли Т. Замоїський під час невдалої атаки загруз із конем у болоті, Шьвежинський самовіддано кинувся йому на порятунок, під офіцером повстанці убили коня і ледь не захопили його в полон, однак увагу козаків удалося відволікти, і київський воєвода був урятований⁵.

Після осінньої кампанії в Україні поручник відпочивав недовго – вже наступного року його хоругва зі 150 гусарів перебувала при коронному війську під Глинянами⁶, а згодом фіксується на теренах битв польсько-шведської війни⁷. Закінчилося життя Шьвежинського у квітні 1628 р. доволі неочікувано, коли він, за спогадами сучасника, «муж у лицарських справах дуже вмільий, у відвазі незрівнянний», супроводжуючи київського воєводу із Варшави до Замостя, раптово захворів і помер. 27 квітня його поховали у Замості, а на тій церемонії сам Замоїський «зі всіма домочадцями і двором своїм був присутній»⁸.

У першому своєму листі від 9 жовтня (док. № 1 Додатків) Шьвежинський повідомляв Замоїського про поступове просування коронного війська назустріч козацькому. Лист був написаний вдосвіта біля

села Синявка над Россю⁹. Поручник інформував патрона, що командування має намір пройти цього дня 2 милі (фактично ж загопи тоді пройшли 3 з половиною)¹⁰. Наступною важливою справою, про яку шляхтич хотів повідомити Замоїського, було питання можливої участі татар у кампанії на боці Війська Запорозького. До гетьмана польного С. Конєцпольського начебто прибув посол із Молдавії, керівник гарнізону міста Сороки і запевняв польського командувача, що «татар зовсім нема і мир з їх боку» буде, до того ж один із прикордонних бейлербеїв, тобто управителів провінції Осаяної Порти Мехмед Ді-як-паша тримає своє військо напоготові та «зголошується бути сердечним приятелем» Конєцпольському.

Щодо козаків, поручник зауважував непевність у їх рядах («козаки, ті різняться, і різні їх задуми», особливо вагалася старшина), наводив цінні дані про чисельність уже зібраних загонів («у Каневі є їх зібраних 15 тисяч»). Лист містить унікальне повідомлення, що командування коронного війська вже тоді знало про наміри козаків відступати вниз за течією Дніпра й затягнути час, а також про те, що гетьман Марко Жмайло ще перебував на Запорозжжі. Шьвежинський жалівся, що часто пише листи, однак, схоже, вони до Замоїського не доходили.

Із наступного листа гусарського поручника (док. № 2 Додатків), написаного перед полуднем 12 жовтня за півмилі¹¹ від Канева, йдеться вже винятково про козаків. Посли від них були «на минулому становійську» польського війська днем раніше. Це свідчить про невелике просування 12 жовтня коронних підрозділів (про що у «Діаріуші» згадки немає)¹² та засвідчує рішучість С. Конєцпольського демонстрацією сили нав'язати козакам переговори. Козацькі послі «знову мали бути годину після світанку, але ще досі не приїхали».

Така манера дій зовсім не подобалася польському командувачу, який, за словами Шьвежинського, прагнув, «щоб цих справ не затягували панове козаки і в нас не забирали час». Поручник зауважував «їх тут у Каневі немалий збір», при чому старшину майже у повному складі. Вже традиційно кореспондент скаржився на відсутність відповідей на свої листи («які майже кожного дня пишу») і зауважував, що детальнішу інформацію вірогідно надають Замоїському С. Конєцпольський і Я. Собеський.

Для написання першого листа поручник, напевно, використував сторонню допомогу, оскільки цей лист написано іншим почерком, другий і третій він, схоже, писав сам, і, якщо, спрямовуючи листа своєму патрону, ще намагався це робити каліграфічно, то через поспішну манеру письма третій лист Шьвежинського, висланий з-під Канева 13 жовтня, є доволі складним для прочитання та зрозуміння (док. № 3 Додатків). Адресатом його цього разу був великий стражник коронний Стефан Хмелецький.

Із послання стає зрозуміло, що адресат перебував при Т. Замоїському і мав із дня на день прибути під Канів. У цьому листі знаходимо унікальні свідчення

про настрої у польському таборі: вояки там вже були налаштовані «зимувати», тобто розташовуватися на зимові квартири, тому із козаками треба було владнати якомога швидше. Повідомлень від чат С. Конецького «з полів» і шпигунів, котрі, вірогідно, перебували серед козаків, за словами офіцера, досі не було, також із Криму не прийшло жодне «достовірне повідомлення». Цікава також манера звертання Шьвежинського до Хмелецького – поручник називає стражника коронного «паном і братом», демонструючи цим рівність із ним.

Останній публікований документ є реєстром окремого загону із приватних військ Т. Замойського, який перебував під командуванням С. Хмелецького (док. № 4 Додатків). Як свідчить дата, 13 жовтня, цей реєстр був складений під час просування загону Наддніпряниною, за день до з'єднання із основним військом над річкою Мошною. До складу цього загону увійшла залежна від київського воєводи шляхта із його володінь – міст і містечок Красного, Шаргорода, Рогужного, Чернівців (подільських), Янгорода, Буші, Томашполя, Тернополя, сіл Івановиць, Черемошної, Рахновців, а також з Волині, разом 260 кіннотників, товаришів та слуг.

Отож, новознайдені листи дають змогу дослідити початковий етап збройного виступу Війська Запорозького 1625 року з точки зору офіцера польського війська, безпосереднього свідка та учасника кампанії. Свідчення ці містять чимало нових і цінних фактів, що стосуються збору і переміщення коронних і повстанських загонів на Подніпров'ї, ведення переговорів між сторонами, татарського питання, котре було на той час особливо актуальне, а також настрої, що панували в таборах супротивників.

* * *

У додатках наводимо першодруком тексти проаналізованих документів із перекладом їх українською мовою та відповідним науковим апаратом. Підготовка публікації джерел здійснена за принципами, викладеними в іншому нашому виданні¹³.

Для зручності використано також умовні скорочення:

ВМ – ваша милість

ВМП – ваша милість пан / вельми милостивий пан

ЙМ – його милість

ЙМП – його милість пан

к. – кіннотник / кіннотники

ММП – мені милостивий пан / мій милостивий пан

п. – пан

пп. – панове

ЯВ – ясновельможний

JM – Jego Miłość

JMP – Jego Miłość Pan

JW – Jaśnie Wielmożny

к. – koń / konie

ММП – Mnie Miłościwy Pan / Mój Miłościwy Pan

р. – pan

pp. – panowie

WM – Wasza Miłość

WMP – Wasza Miłość Pan / Wielce Miłościwy Pan

ДОКУМЕНТИ

1.

Лист поручника Яна Шьвежинського до київського воєводи Томаша Замойського. Із села Синявки¹⁴ біля Білої Церкви, 9 жовтня 1625 року.

[1] JW MMP wojewodo kijowski, mój WMP i dobrodzieju

JMP hetman, na WM MMP oczekując, pomału postępuje ku Kaniowu i co dzień mię pyta, jeśli ni [!] mam pomocy o przybyciu WM MMP. I15 wczora [!] dzień czekał [na WM]. Dziś rano rusza wojsko za dwie mili. O Tatarach sam nic a nic [nie słyszeć, tylko] jest burbulab sorocki, który kilka dni przyjechał, powiada, że nic a nic tu Tatar nie masz i pokój od nich utwierdza. Mechmet Diak Basza ten wojsko zaraz swoje rozłożył i co raz jest od niego wiadomości do JMP hetmana, który się serdecznym przyjacielem ofiaruje.

Kozacy ci różnią i różne zamysły ich. w Kaniowie jest ich w kupie 15 tysięcy, którzy, by się jeno wojsko [koronne] podemknęło, dalej ustąpić myślą, i tak nas rozumieją, że nas w długo zawłoką, jednak JMP hetman myśli o tym, żeby tego w długo nie puścić, a prędko z nimi skończyć, gdyż i sama starszyna ich do tego skłaniać [!] się, tylko na hetmana, który jeszcze nie wyszedł z Zaporozża, czekają.

Moje listy, które tak [2] często piszę, znać, że rąk WM MMP nie dochodzą, w których ja dostateczną wiadomość WM MMP daję. Teraz jeno szczęśliwego przyjazdu WM MMP wyglądamy, którego jak JMP hetman, tak i my z wielką ochotą czekamy.

A przy tym oddaję unізone służby moje w łaskę WM MMP i dobrodzieja.

Datum z obozu spod Sieniawki, cztery mile za Białą Cerkwią, 9 octobris [anno] 1625.

WM MMP najniższy sługa Jan Świeżyński

[3] JW a mnie WMP, panu a dobrodziejowi MMP Thomaszowi na Zamościu Zamoyskiemu, wojewodzie kijowskiemu, krasieńskiemu etc, etc staroście oddać należy.

Переклад

ЯВ ММП воєводи київський,
мій ВМП і добродію

ЙМП гетьман, очікуючи на ВМ ММП, помалу просувається до Канева і щодня мене питає, чи не маю помови¹⁶ про прибуття ВМ ММП. І вчора день чекав [на ВМ]. Нині рано рушає військо на дві милі¹⁷. Про татар зовсім нічого [не чути, тільки] є сорочський буркалаб, який кілька днів тому приїхав, каже, що тут татар зовсім нема і мир з їх боку гарантує. Мехмет Діак-паша¹⁸, той військо своє тепер розклав і від нього є постійно повідомлення до ЙМП

гетьмана, який зголошується бути сердечним приятелем.

Козаки, ті різняться, і різні їх задуми. У Каневі є їх зібраних 15 тисяч, котрі, якби тільки [коронне] військо підійшло, далі відступати думають і так про нас мислять, що із нами затягнуть час, однак ЙМП гетьман планує, щоб цього затягнення часу не допустити, а швидко із ними закінчити, оскільки навіть сама їх старшина до того схиляється, тільки на гетьмана, який ще не вийшов із Запорожжя, чекають.

Мої листи, які так часто пишу, схоже, до рук ВМ ММП не доходять, у яких я вичерпні повідомлення ВМ ММП подаю. Тепер тільки щасливого приїзду ВМ ММП виглядаємо, якого як ЙМП гетьман, так і ми з нетерпінням чекаємо.

А при цьому покірні служби мої до ласки ВМ ММП і добродія складаю.

Даний з обозу з-під Синявки, чотири милі за Білою Церквою, 9 жовтня 1625 [року]

ВМ ММП найнижчий слуга Ян Шьвезинський

ЯВ, а мені ВМП, пану добродієві, ММП Томашеві на Замості Замойському, воєводі київському, краснянському і т. д. старості віддати належить.

AGAD, Archiwum Zamoyskich (dalej: AZ), sygn. 915, s. 1–319

2.

**Лист Я. Шьвезинського до Т. Замойського.
З-під Канева, 12 жовтня 1625 року.**

[4] JW MP wojewodo kijowski, mój WMP,
panie i dobrodzieju

Dziś JMP hetman odpoczywa blisko Kaniowa. Kozacy posłowie na przeszłym stanowisku byli u JM, prosząc miłosierdzia, aby na nich nie następował, chcąc do wszystkiego przystąpić. Dziś znowu mieli być godzina na dzień, ale jeszcze i dotychczas nie przyjechali. Tuszę, że będą jak z tej przyczyny, tak też oczekiwając WM MMP.

JM odpoczywa dziś. O pewnym miejscu, na które by miał z wojskiem iść, i są [?], powiada, nie wiem, jeno jako się poda okazja, owo grunt wszystkiego upatruję, żeby tych rzeczy na zwłokę nie puszczały p/p]. Kozacy i nas nie trudzili. Ale tu ich w Kaniowie kupa niemała i starszyzna niemal wszystka. Nierad by ich leda jako upuścił, aby do jego [...]20 nie przystąpić, o czym tuszę, szerzej JMP hetman daje znać WM MMP, także i JMP starosta krasnostawski. Listy moje, znać, że rąk WM MMP nie dochodzą, które niemal na każdy dzień piszę.

Oddając powolne i uniżone służby swe pilne w łaskę WM MMP i dobrodzieja.

Dan w pół mili od Kanewa [!] 12 octobris przed południem an[no] 1625

WM MMP najniższy слуга Jan Świeżyński21

[5] JW mojemu WMP i dobrodziejowi, WMP wojewodzie kijowskiemu m[i]ł[os]ci[wemu] panu memu.

Переклад

ЯВ МП воєводо київський, мій ВМП,
пане і добродію

Сьогодні ЙМП гетьман відпочиває неподалік Канева. Козацькі послі на минулому становиську були у ЙМ, просячи милосердя, щоб їх не атакував, прагнучи на все погодитися. Сьогодні знову мали бути годину після світанку, але ще досі не приїхали. Відчуваю, що будуть як з цієї причини, так і очікуючи ВМ ММП.

ЙМ сьогодні відпочиває. Про певне місце, куди б він мав із військом йти, і є [?]22, каже, що не знає, тільки як трапиться нагода, принципом усього бачить, щоб цих справ не затягували панове козаки і в нас не забирали час. Але їх тут у Каневі немалий збір і старшина майже вся. Нерадий би їх як-небудь упустити, щоб із його [...]23 не погодилися, про що, відчуваю, детальніше ЙМП гетьман дає знати ВМ ММП, також і ЙМП староста красноставський24. Мої листи, схоже, до рук ВМ ММП не доходять, які майже кожного дня пишу.

Складаю покірні та пильні служби мої до ласки ВМ ММП і добродія.

Даний у півмилі від Канева перед полуднем 12 жовтня 1625 року

ВМ ММП найнижчий слуга Ян Шьвезинський

ЯВ моєму ВМП і добродієві, ВМП воєводі київському, милостивому пану моєму.

AGAD, AZ, sygn. 915, s. 4–5

3.

**Лист Я. Шьвезинського
до хорунжого брацлавського
Стефана Хмелецького. З-під Канева,
13 жовтня 1625 року.**

[64] Mnie WMP Chmielecki

Uniwersały te, które wyszły, nie są tak pisane, oby już właśnie pewny nieprzyjaciel etc, bo i JMP hetmana szpiegów, i też z pół wiadomości nie masz, tylko to dla ostrożności pod taki czas, gdy się wojsko oddaliło. Szkoda tego przedsiębrać, jedności [?] trzymać do samego rozumu umiecie [?]. Gdzie teraz wojennik do ludzi [?] pewnie [?] ma iść potęgą, chyba żeby tu chciał zimować i zimą brać [?] WM, jako których dobrze wiadom rzeczy wiem, że to u waszych, u siebie25.

To prędko prosz, WM, MMP [wojewodę kijowskiego], aby pośpieszał. Wiem, żeby to był drogo kupić [?], żeby był przed tygodniem u nas i z Dniepru najprędsza by była wiadomość o tym, bo w kogo pytać, gdyby było co z Krymu pewnego. [O tym,] co by nowego u nas, JM o wszystkim ma dostateczną wiadomość. Wojsko musi prędko postępować z tych przyczyn, o czym tam do JM pisał JMP hetman i JMP starosta krasnostawski, jednak tuszę, że nas WM dojdziecie o środzie najdalej. Wiem, i że kłiwo gonić, ale tak to bywa, wszak WM niegdyś kto od kupy odłączy etc.

Oddaję swe przy tym pilne służby w łasce WM MMP i brata.

Z obozu pod Kaniowem 13 octobris a/[nno] 162526
WM MMP brat i sługa Jan Świeżyński

Переклад

Мені ВМП Хмелецький

Універсали ці, котрі вийшли, не так писані, начеб-то саме зараз [був] явний ворог і т.д., бо і ЙМП гетьмана шпигунів, як і з полів повідомлень нема, але це лиш для обережності у такий час, коли військо віддалилося. Шкода за це братися, єдність [?] тримати для самого розуму вмісте [?]. Де тепер вояки, котрі до людей [?] певно [?] мають йти силою, хіба щоб тут хотіли зимувати і взимку брати [?] ВМ, я ці речі добре знаю, що це у ваших і у себе [?].

Проси, ВМ, ММП [воєводу київського], щоб поспішав. Знаю, що це було б дорого збирати [?], щоб він був тиждень тому у нас і з Дніпра найшвидшу дав вістку про це, бо в кого питати, коли б із Криму було якесь достовірне повідомлення. [Про те,] що нового у нас, ЙМ про все має достатнє повідомлення. Військо мусить швидко наступати із тих причин, про які до ЙМ писав ЙМП гетьман і ЙМП староста красноставський, однак відчуваю, що до нас ВМ прийдете в середу найдалі²⁷. Знаю, що погано гнати, але це так буває, бо ВМ колись хтось зі збору відлучиться і т.д.

Складаю при цьому свої пильні служби до ласки ВМ ММП і брата.

З оboзу під Каневом 13 жовтня 1625 року

ВМ ММП брат і слуга Ян Шьвешинський
AGAD, AZ, sygn. 3036, s. 6428

4.

**Реєстри окремих загонів Томаша Замойського
під час виступу на Подніпров'я
13 жовтня 1625 р.²⁹**

/279/ Z kraśniańskiej włości³⁰

JMP Chmielecki	k. 12	
P. Lawrenty		k. 5 (ma być 6)
P. Rossowski	k. 4	
P. Pładowski [?]	k. 3	
P. Śmiałek		k. 3
P. Komar		k. 3
P. Serednicki [?]	k. 3	
P. Dobrocieski	k. 3 (samego nie masz)	
P. Piotr Jaroszenko	k. 3	
Jona		k. 1
Dema		k. 2
Hegoj		k. 2

Slużkowie

z Krasnego		k. 5
z Rohuźnego	k. 6	
z Iwanowiec	k. 11	
z Czeremosznej	k. 4	
z Rachnowiec	k. 5	

Sum[ma] k. 75

Spisek pocztów slug ukraińnych

P. Dzik	k. 6	
P. Chrzastowski	k. 6	
P. Żuliński		k. 4
P. Przepiorczyński		k. 4
P. Żuk	k. 3	
P. Politański		k. 3
P. Żdanowski	k. 3 (chory)	
P. Łastowiecki	k. 3	
P. Ostrowski	k. 3 (samego nie masz)	
P. Krzywiewski	k. 3	
P. Hreczyna		k. 2
P. Paszyński		k. 3
P. Śledziowski	k. 2	
P. Śledziowski drugi	k. 1	
Pieńkowski stary	k. 1	
Karyszkowsy	k. 6	
Mołczan	k. 8	
Paszyńkowskich	k. 3 (czwartego nie masz)	
Chmielowski	k. 2	
Iwaszkowskich	k. 2	
Majnocki		k. 1
Chostowski		k. 1
Powierski		k. 1
Serbinowski		k. 1
Klembowski	k. 1	
Czemielowski	k. 1	
Sandarowsy	k. 2	
Siemiginowski	k. 1	
Kaliman	k. 1	
Machnowski	k. 1	
Petryk	k. 1	
Iwaszko	k. 1	

szarogrodzian z miasta	k. 11	
czeniewczan	k. 15	
jangrodzian		k. 4
buszan	k. 5	
tomaszpolan		k. 10

Summa k. 126

/280/

Wolyńscy

po usarsku

P. Bliziński	koni 4
P. Brolnicki	koni 5
P. Brudzowski	koni 2
P. Gieszkowski	koni 2
P. Czurowski	koni 2
P. Stoma	k. 1

kozackie

Kołodeńskich	koni 12
Zaborolskich	koni 4
Latyczowskich	koni 2 (dwa się ich zostało)
Krupskich	koni 11

Sum[ma] k. 45

Tarnopolscy

P. Pomorski	koni 4
P. Ludzicki	koni 4

P. Domaniowski koni 3
P. Kobyleński koni 2
P. Żabokrzycki koni 3

Sum[ma] k. 16

Переклад

З Краснянської волості

ЙМП Хмелецький к. 12
П. Лаврентій к. 5 (має бути 6)
П. Россовський к. 4
П. Пладомський [?] к. 3
П. Шмялек к. 3
П. Комар к. 3
П. Середницький [?] к. 3
П. Доброчеський к. 3 (самого нема)
П. Піотр Ярошенко к. 3
Йона³¹ к. 1
Дема к. 2
Хегой³² к. 2

Слуги

з Красного³³ к. 5
з Рогузьного³⁴ к. 6
з Івановиць³⁵ к. 11
з Черемошної³⁶ к. 4
з Рахновців³⁷ к. 5

Разом к. 75

Перелік почтів українних³⁸ слуг

П. Джік³⁹ к. 6
П. Хжонстовський к. 6
П. Жулінський к. 4
П. Пшепіорчинський к. 4
П. Жук к. 3
П. Політанський к. 3
П. Ждановський к. 3 (хворий)
П. Ластовецький к. 3
П. Островський к. 3 (самого нема)
П. Кшивецький к. 3
П. Хречина к. 2
П. Пашинський к. 3
П. Шьледжіовський к. 2
П. Шьледжіовський к. 1
Пеньковський старий к. 1
Каришковські к. 6
Молчан к. 8
Пашиньковських к. 3 (четвертого нема)
Хмельовський к. 2
Івашковських к. 2
Майноцький к. 1
Хостовський к. 1
Поверський к. 1
Сербіновський к. 1
Клембовський к. 1
Чемельовський к. 1
Сандаровські к. 2
Шемігінівський к. 1
Каліман к. 1

Махновський к. 1
Петрик к. 1
Івашко к. 1

шаргородців⁴⁰ з міста к. 11
чернівчан⁴¹ к. 15
янгородців⁴² к. 4
бушан⁴³ к. 5
томашполян⁴⁴ к. 10

Разом к. 126

Волинян

*по-гусарськи*⁴⁵
П. Бліжінський к. 4
П. Брольницький к. 5
П. Брудзовський к. 2
П. Гешковський к. 2
П. Чуровський к. 2
П. Стома к. 1
*козацькі*⁴⁶ [почти]
Колоденських к. 12
Заборольських к. 4
Латичовських к. 2 (двоє їх залишилося)
Крупських к. 11

Разом к. 45

Тернополяни

П. Поморський к. 4
П. Людзіцький к. 4
П. Доманьовський к. 3
П. Кобиленьський к. 2
П. Жабокшицький к. 3
Разом к. 16

AGAD, AZ, sygn. 3112, s. 279–28047

¹ Kołodziej R. «Krotki Dyjarius z Kozaki rozprawy» [13.X–6.XI.1625 r.] // «Trzeba dyscypliny – bez niej nie da się pasji składnie wyrazić». Studia z dziejów nowożytnych (XVI–XVIII w. / red. M. Forycki, A. Perłakowski, F. Wolański. – Poznań, 2012. – S. 59.

² Żurkowski S. Żywot Tomasza Zamojskiego. – Lwów : Wydawnictwo Zakładu narodowego im. Ossolińskich, 1860. – S. 86–104.

³ Historia Jana Karola Chodkiewicza Woiewody Wilenskiego Hetmana Wielkiego W. X. L. / przez A. Naruszewicza. – Warszawa, 1781. – T. 2. – S. 22.

⁴ Żywot J.K. Chodkiewicza: wojewody wileńskiego, hetmana Wielkiego W. Ks. Lit. / przez A. Naruszewicza. – Przemyśl, 1857. – T. 1. – S. 243; Historia Jana Karola Chodkiewicza... – S. 247.

⁵ Gołębiowski S. Pamiętnik o Tomaszu Zamoyskim, kanclerzu wielkim koronnym // Biblioteka Warszawska. – 1853. – T. 4. – S. 222.

⁶ Żurkowski S. Op. cit. – S. 107.

⁷ Paradowski M. Studia i materiały do historii wojen ze Szwecją 1600–1635. – Oświęcim, 2013. – S. 151.

⁸ Żurkowski S. Op. cit. – S. 125.

⁹ Ця інформація, уточнює повідомлення про розташування польського війська «за Рокитною над Россю» упродовж 7–9 жовтня із «Діаруша» вірогідного авторства старости красноставського, магната Якуба Собеського

(Jakub Sobieski), найвідомішого діаріуша досліджуваної кампанії (див.: Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polsce z rękopisów, tudzież dzieł w różnych językach o Polsce wydanych, oraz z listami oryginalnemi królów i znakomitych ludzi w kraju naszym / red. J. Niemcewicz. – Lwów : Wytłocznia Narodowa Ossolińskich, 1833. – Т. 6. – S. 145).

¹⁰ Zbiór pamiętników... – S. 145. Тогочасна польська миля становила близька 7 км.

¹¹ Приблизно 4 км.

¹² Zbiór pamiętników... – S. 145.

¹³ Проект «Україна». Козацьке повстання 1630 року: док. і матеріали / упоряд., передм., прим. Т. Ковальця. – Харків: Фоліо, 2017. С. 38–40.

¹⁴ Тогочасне село, нині село Синява Рокитнянського району Київської області.

¹⁵ Затерті слова: *którego już w kilka st.*

¹⁶ Тобто звістки від шпигунів/інформаторів.

¹⁷ Тобто на відстань близько 14 км.

¹⁸ Мехмет Діак-паша – тогочасний бейлербей, володар однієї із прикордонних провінцій Блискучої Порти.

¹⁹ Повна назва справи: «Do Tomasza Zamoyskiego Jan Świeżyński w sprawach publicznych».

²⁰ Нерозбірливе слово із 5–6 літер.

²¹ Примітка архівіста зліва олівцем: «Świeżyński?».

²² Не до кінця зрозумілий фрагмент.

²³ Нерозбірливе слово. За контекстом: умовами, пропозиціями і т.д.

²⁴ Йдеться про Якуба Собеського (Jakub Sobieski), польського магната, сенатора, відомого політичного та військового діяча, автора кількох діарушів.

²⁵ Іншою рукою примітка «sp.» (spacja?).

²⁶ Нижче незрозуміла примітка тією ж рукою: *do nas, do nas.*

²⁷ Йдеться про 15 жовтня (лист був висланий у понеділок). Насправді Хмелецький, Замойський та деякі інші комісари прибули 14 жовтня.

²⁸ Повна назва справи: «Akta dotyczące życia publicznego. 1598–1791».

²⁹ Дата в документі: *Anno Dni. 1625. men/sis/ 8bris die 13.*

³⁰ Краснянська волость – адміністративно-територіальна одиниця, яка входила до Брацлавського воєводства Речі Посполитої.

³¹ Вірогідно, вояк єврейського походження.

³² Можливо, вояк іспанського походження.

³³ Красне – тогочасне містечко, нині село Тиврівського району Вінницької області.

³⁴ Рогужно (Rogóżno) – тогочасне містечко із магдебурзьким правом, від 1578 р. власність Замойських, нині село гміни Томашув Любельський Любельського воєводства Польщі.

³⁵ Вірогідно, йдеться про село, відоме зараз, як Івонівці (Тиврівський район Вінницької області).

³⁶ Черемошна – тогочасне село, нині село Черемошне Тиврівського району Вінницької області.

³⁷ Йдеться про одне із тогочасних сіл, які перебували у другому ключі Краснянської волості, і відомі під назвами Рохнавці Малі (Rohławce) та Рохнавці Великі (Rohławce Wielkie) (див.: Przylecki S. Pamiętniki o Koniecpolskich. Przyczynek do dziejów polskich XVII wieku. – Lwów : W drukarni Piotra Pillera, 1842. – S. 368). Нині це села Рахни-Польові Тиврівського району та Рахни-Лісові Шаргородського району Вінницької області.

³⁸ Поняття «українний» указує на суто географічний вимір прив'язання чогось / когось до тогочасного історичного регіону України, тобто сучасного українського Подніпров'я.

³⁹ Ян Джік (Jan Dzik) – польський шляхтич, військовик, учасник воєнних експедицій польського війська проти татар і повсталих козаків, незабаром хорунжий брацлавський і полковник коронного війська.

⁴⁰ Тобто мешканців міста Шаргорода, нині районного центру Вінницької області.

⁴¹ Йдеться про тогочасне місто Чернівці, або інакше – Чернехівці (Czerniowce, Czerniechowce) (див.: Przylecki S. Op. cit. – S. 368), нині смт Чернівці, районний центр Вінницької області.

⁴² Йдеться про тогочасне місто Івангород, або ж Янгород (Iwangrod, Jangrod) (див.: Przylecki S. Op. cit. – S. 368). Нині село Стіна Томашпільського району Вінницької області.

⁴³ Буша – тогочасне місто, нині село Ямпільського району Вінницької області.

⁴⁴ Томашпіль – тогочасне місто, нині смт, районний центр Вінницької області.

⁴⁵ Гусари – елітна важка кіннота Речі Посполитої.

⁴⁶ Козаки (панцерні) – середньоозброєна кіннота Речі Посполитої.

⁴⁷ Повна назва справи: «Akta dotyczące wojska. 1577–1699».